

substantiate practicability of employment multi-leveled concepts that have at least five levels of complexity. Four levels correspond to 4-level 12-grade evaluation scale that is used for grading educational accomplishments in regular school system, whereas fifth level corresponds to advanced level required for enrollee of post-secondary educational institutions of educational, technical, or academic specializations.

As an example of multi-leveled concept (ε -concept), we have used Pythagorean theorem in its regular and reverse formulations to consider following alternative formulations:

– traditional (“transformational”) formulations which transform or adapt content of standard formulation to the knowledge level of the student in accordance with requirements of educational literature;

– maieutical formulations (Socratic method) which are created in the interaction of student with teacher or tutor;

– emergent formulations which are created by student as insight-formulation; such formulations reflect new aspects of multi-level concept that were partially or completely overlooked or were not a part of curriculum. This class of formulations reflects knowledge level of the author of the formulation.

This classification of formulation of theorems, laws, and statements provides improvements of thinking approaches of students and increases effectiveness of interaction between student and teacher.

These are achieved by employing standard terminology (concepts and categories) or its equivalencies (interpretations).

Keywords: curriculum; interpretation; multi-level concepts; Pythagorean theorem; regular, reverse, alternative and individual-level formulations.

УДК 371.832

ВНУТРІШНЬОПРЕДМЕТНІ ТА МІЖПРЕДМЕТНІ ЗВ'ЯЗКИ ЯК ЗАСІБ НАБУТТЯ ДОСВІДУ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ НА УРОКАХ ПРАВОЗНАВСТВА

Н. М. Жидкова,

кандидат педагогічних наук,

учитель історії та правознавства

Менської районної гімназії Чернігівської обл.

У статті розкриваються можливості підручників із правознавства 9 та 10 класів для набуття досвіду навчальної діяльності учнів. Обґрунтовується

важливість засвоєння способів дій, творчої діяльності, емоційно-ціннісних ставлень та їх застосування під час виконання завдань, пошуку ефективного способу розв'язання проблеми та оцінювання ситуацій засобами внутрішньооб'єктних та міжпредметних зв'язків.

Ключові слова: досвід навчальної діяльності; внутрішньооб'єктні та міжпредметні зв'язки; комплексність розв'язання проблемних ситуацій; навчання правознавству.

Постановка проблеми. Одним із важливих підходів до навчання учнів, спрямованим на результат, є компетентнісний підхід. Основою компетентності учнів є досвід діяльності, який надає навчанню практичної значимості. Досвід у педагогічній літературі визначається як джерело та результат компетентності, що сприяє особистісному розвитку. Розвиток досвіду передбачає зміни в якісних характеристиках знань, умінь, способів діяльності, цінностей особистості. Засобом цього процесу, спрямованим на формування рівневих умінь, збагачення способів діяльності та знаходження оптимального шляху розв'язання ситуацій, встановлення причинно-наслідкових зв'язків, а також розкриття різнобічних інтересів та здібностей учнів, є внутрішньооб'єктні та міжпредметні зв'язки.

На уроках правознавства компетентнісний підхід конкретизується в завданнях розвитку учня як особистості, що керується гуманістичними напрямками і цінностями, усвідомлює себе як громадянин та успішно самореалізується в сучасному українському суспільстві.

Аналіз сучасних досліджень. Дослідники визначають досвід як особистісну якість та як спосіб діяльності, орієнтований на вирішення проблем. *За змістом досвід* навчальної діяльності пов'язаний з розробкою стратегії вибору дій, інформацією про запропоновану ситуацію [1, с. 144–145].

Загалом досвід є складним утворенням, як категорія компетентності результат освіти існує у вигляді чотирьох типів: 1) пізнавальної діяльності, зафіксованої у формі знань; 2) здійснення відомих способів діяльності у формі вмінь діяти за зразком; 3) творчої діяльності у формі вмінь приймати ефективні рішення в проблемних ситуаціях; 4) здійснення емоційно-ціннісних ставлень у формі особистісних орієнтацій [2; с. 516]. Кожен тип досвіду має свої рівні.

Визначаючи досвід як результат навчання, варто розглянути зміст навчання правознавства. У дослідженнях Л. Рябовол система компонентів змісту навчання правознавства складається з:

1) інформації, яка підлягає засвоєнню, перетворенню на правове знання – систему наукових юридичних фактів, категорій права та правових понять, державно-правових закономірностей, теорій тощо; 2) способів діяльності за зразком та досвід їх здійснення, втілений у загальнонавчальних і предметних уміннях та навичках; 3) способах і досвіді творчої діяльності, вміннях самостійно переносити раніше засвоєні знання і вміння в нову ситуацію, розуміти нові якості та функції об'єкта, виділяти проблему та знаходити варіанти її вирішення, комбінувати відомі способи діяльності, в результаті чого створюється суб'єктивно нове; 4) емоційно-ціннісному ставленні та досвіді його вираження, що ґрунтується на правових знаннях і вміннях, передбачає вироблення особистісного ціннісного ставлення до держави і права, державно-правової дійсності та діяльності, формування правових поглядів, ідеалів, переконань, ціннісних орієнтацій [3, с. 207–208]. Засвоєння учнем усіх компонентів змісту навчання характеризує його системне утворення.

У системі навчання вчена Н. Еліасберг на перше місце ставить аксіологічний (ціннісний) компонент, але він має бути поєднаним із когнітивним (знанневим), а також діяльнісно-практичним та особистісним компонентами. Когнітивний компонент повинен мати практичну спрямованість: знання необхідно формувати для життя; а аксіологічний компонент реалізується в умовах емоційної атмосфери, спрямованої на виховання відчуттів [4, с. 40–41].

Створення емоційної атмосфери на уроках правознавства можливе шляхом застосування міжпредметних зв'язків з історією, літературою, мистецтвом, що через образи створюють умови для виховання моральності, відчуття переживання та співпереживання учнів, гуманності й справедливості. Науковці визначають функціональність міжпредметних зв'язків на рівнях: змістовно-інформаційному, операційно-діяльнісному, організаційно-методичному [5, с. 612]. Кожен рівень потребує застосування досвіду діяльності з інших предметів.

Отже, набуття досвіду навчання і реалізація внутрішньо-предметних і міжпредметних зв'язків відбувається в системі пізнавальної, практичної, творчо-пошукової та оціночної діяльності. Набуття досвіду діяльності шляхом реалізації міжпредметних зв'язків потребує комплексного розв'язання ситуацій: встановлення причин і способів ефективного розв'язання проблеми за допомогою застосування знань, умінь, ставлень з різних предметів. Проведений аналіз підручників із правознавства Т. Ремех

свідчить про фрагментарну реалізацію міжпредметних зв'язків [5, с. 616].

Метою статті є визначення можливостей підручників із правознавства для 9 та 10 класів для набуття досвіду навчальної діяльності засобами внутрішньопредметних і міжпредметних зв'язків та пошук ефективних шляхів вирішення проблеми.

Виклад основного матеріалу. Для аналізу підручників важливо охарактеризувати процес набуття досвіду навчальної діяльності. О. Вишневський стверджує, що знання, уміння та навички в структурі особистості є одночасно і продуктом, й інструментом діяльності. Досвід, набутий під час певного циклу навчальної діяльності, застосовується вже як засіб навчання в наступних циклах. Для учня важливо, зокрема, якнайшвидше оволодіти “умінням учитися”. Воно формується у процесі навчання і зумовлює діяльність людини в майбутньому – упродовж усього життя [6, с. 74]. Можемо зазначити, що досвід набувається шляхом системного навчання: оволодіння знаннями, уміннями, навичками, цінностями та їх розвиток у подальшому.

Інші характеристики досвіду – це багаторазовість та застосування: сформовані знання, вміння, навички, способи дій потребують їх подальшого використання під час виконання завдань. Завдання мають спрямовувати учнів на застосування набутого досвіду в стандартних ситуаціях, а в нестандартних – знайти ефективний шлях розв'язання проблеми. Здебільшого система знань, умінь, способів дій, ціннісних ставлень під час навчання правознавства застосовується у процесі розв'язання правових ситуацій.

С. Гончаренко зазначає, що для розвитку системного мислення учнів важливу роль відіграють міжпредметні зв'язки. Саме міжпредметні зв'язки формують конкретні знання учнів, включають їх в оперування пізнавальними методами (абстрагування, моделювання, аналогія, узагальнення) [7, с. 210].

Сучасна методика навчання для вчителя пропонує низку методів, які можливо використати для набуття досвіду учнями за допомогою внутрішньопредметних і міжпредметних зв'язків: бесіда, проблемні, критичного мислення, проєктів, моделювання, ігрові, голографічний тощо. Ці методи реалізуються за умови наявності в підручниках дидактичного та методичного матеріалів, що є джерелом діяльності учнів та учителя.

Вимоги до сучасного підручника широко обговорюються в методичній літературі. На думку О. Пометун, гарний підручник, як інструмент навчальної діяльності учнів, повинен містити три складові – дидактичну, психологічну та методичну, тобто надава-

ти необхідну для забезпечення результатів навчальну інформацію, відповідати психологічним і віковим особливостям учнів, бути методично вправним, надаючи можливість вчителю організувати на уроці різноманітну діяльність школяреві [8, с. 478].

На нашу думку, методична вправність підручника з правознавства для набуття досвіду шляхом застосування міжпредметних зв'язків розкривається через наявність правових, історичних, екологічних та інших документів з низкою різнорівневих запитань та завдань до них; життєвих та проблемних ситуацій, які спонукали б учнів здійснювати пошукову діяльність для їх розв'язання, аналізувати та застосовувати положення документів, здійснювати відомі способи дій та знаходити альтернативні, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки; наявність прийомів комплексного розв'язання проблемних ситуацій; наявність уривків із творів історії, літератури та мистецтва з низкою запитань для набуття досвіду емоційно-ціннісного ставлення, застосування досвіду в нестандартних ситуаціях, здатності учнів розрізняти особливості правових знань та формувати правову позицію тощо.

Внутрішньопредметні зв'язки сприяють системності навчання предмету та набуттю досвіду навчання. Пізнавальна діяльність неможлива без опори на сформовані предметні знання, вміння, навички, способи дій, ціннісні ставлення. Розвиток здібностей учнів потребує завдань, під час вирішення яких вони використовуватимуть комплекс предметних знань, умінь, навичок.

Таким чином, набуття досвіду навчальної діяльності засобами внутрішньопредметних і міжпредметних зв'язків відбувається у сукупності їх компонентів (здійснення пізнавальної діяльності, відомих способів дій, творчої діяльності та формування емоційно-ціннісних ставлень), комплексного розв'язання ситуацій. Для набуття досвіду навчальної діяльності потрібно урізноманітнювати завдання, багаторазово застосовувати знання, вміння, навички, способи дій, ціннісні орієнтації у стандартних та нестандартних ситуаціях.

Проаналізуємо підручники з правознавства для 9 та 10 класів, рекомендовані МОН України (рівень стандарту, академічний рівень), зосереджуючись на таких показниках: завдання, спрямовані на набуття різних видів досвіду засобами міжпредметних зв'язків; різноманітність прийомів для формування різнорівневих умінь; шляхи набуття досвіду; проблемні ситуації, які потребують комплексності розв'язання.

Розпочнемо аналіз підручників для 9 класу з його можливостей для набуття досвіду пізнавальної діяльності. Для того, щоб досвід

став ціннісним надбанням особистості, важливу роль у навчанні необхідно відводити мотиваційному компоненту. У підручниках він представлений через пізнавальні запитання до казок (підручник О. Пометун, Т. Ремех), розміщені здебільшого перед текстом теми, що спрямовує учнів на пізнавальну діяльність та активізує знання, життєвий досвід та досвід навчальної діяльності або через завдання в кінці теми. Наприклад, *“Порадьте Ніф-Ніф, Наф-Наф і Нуф-Нуф як захистити свої майнові права і відшкодувати завдані збитки, скориставшись заявою, складіть перелік основних позовних вимог”* [9, с. 88]; *“Чи були дотримані права Попелюшки?”* [10, с. 135]. Автори підручників для активізації пізнавальної діяльності застосовують міжпредметні зв’язки із літературою, народною творчістю: у підручнику В. Суткового та Т. Філіпенко вивчення теми починається з проблемного запитання (наприклад, до уривку із “Слова о полку Ігоревім: *“Про яке право заявляв один із братів: “І сказав брат братові: “Се моє і се теж моє”*”), а у О. Наровлянського через наскрізні запитання до тексту (*“Пригадайте, у яких творах, які ви вивчали на уроках української та зарубіжної літератури, йшлося про боротьбу за майно, землю, отримання спадщини тощо”*) [10, с. 90]).

Для розвитку вміння формулювати правові поняття важливим є здатність оперувати знаннями з інших предметів. У підручниках для 9 класу це пропонується здійснювати шляхом застосування зв’язку з історією, а саме – пояснення етимології поняття та його розвиток [9, с. 27] (наприклад, *“Пригадайте, де і коли в курсі історії вам траплялося поняття “конституція”*” [10, с. 40]). У підручнику В. Суткового та Т. Філіпенко у рубриці *“Для допитливих”* йдеться про історію поняття [11, с. 41], проте без запитань до тексту. Це дає можливість учителю сформувати низку запитань до тексту [11, с. 78] (наприклад, *“Остракізм – це яка форма демократії, чи хотіли б ви, щоб голосування в наш час відбувалося шляхом остракізму? Які недоліки та загрози мав цей спосіб голосування за часів Клісфена?”*). Набуття досвіду пізнавальної діяльності здійснюється шляхом організації самостійної діяльності учнів (*“Використовуючи різні джерела (газети, телебачення, мережу Інтернет), підготувати повідомлення про історію української Конституції”*) [10, с. 45]).

Внутрішньокурсів зв’язки розкриваються через подані в підручнику витяги із законодавства, які взаємопов’язані між собою змістом одного нормативно-правового акту та різних нормативно-правових актів [11, с. 77; 143–144; 180–181; 197], але без запитань до них.

Набуття досвіду пізнавальної діяльності шляхом застосування міжпредметних зв'язків у підручниках О. Наровлянського (10 клас) пропонується через активізацію історичних знань, а у підручниках С. Гавриша у взаємозв'язку із українською літературою у формі обговорення епіграфів теми Г. Сковороди, В. Стуса, М. Костомарова, Б. Кістяківського та інших. Наприклад, до уроку “Правова та соціальна держава” автори пропонують обговорити епіграф М. Костомарова із “Книги буття українського народу” (*“Які ознаки правової держави, яку основу влади правителя заклав у документ М. Костомаров?”* [12, с. 69]). Низка запитань до теми “Сімейне право” спрямовує учнів застосувати життєвий досвід та сприяє формуванню емоційно-ціннісних ставлень: *“Чому в контексті теми “сім'я” і в народних прислів'ях, і в поезії, і в філософії так часто звучать слова “турбота”, “пошана”. Доберіть декілька слів-асоціацій, пов'язаних з поняттями “сім'я”, “пошана”, “родина”, “дім”. Чи можна погодитись з афоризмом “одружитись – це значить наполовину зменшити свої права і вдвоє збільшити свої обов'язки?”* [12, с. 338].

Досвід пізнавальної діяльності засобами міжпредметних зв'язків реалізується лише на репродуктивному рівні. Скажімо, автори нерідко ставлять запитання, які починаються зі слова *“пригадайте”*: *“... як ви визначили поняття “країна”, “держава” з географії, історії, практичного курсу правознавства”* [13, с. 5], або *“... що таке магдебурзьке право”* [12, с. 213].

Для пізнавальної діяльності важливо розвивати самостійність учнів, використовуючи частково-пошукові завдання: *“З'ясуйте: які рослини і тварини вашої місцевості занесені до Червоної книги України”* [13, с. 144; 12, с. 264]; *“Підготуйте повідомлення про формування ідеї правової держави в історії людства”* [13, с. 37]. Для набуття досвіду пізнавальної діяльності як ціннісної якості особистості важливо, щоб інформація мала життєве значення. Для цього учитель може самостійно продовжити запитання: *“Які ідеї правової держави із досліджених вами реалізовані в Україні? Які умови потрібні для реалізації інших ідей?”*

Майже в кожному параграфі підручників для 10 класу представлена додаткова інформація в рубриках *“Для допитливих* (з історії поняття)” (підручник С. Гавриша, В. Суткового, Т. Філіпенко) або *“Це цікаво”* (підручник О. Наровлянського), проте без запитань або завдань до додаткових текстів.

Досвід здійснення відомих способів дій з правознавства у підручниках 9 класу набувається шляхом використання досвіду формулювати правові поняття та досвіду з інших предметів: україн-

ської мови – для розуміння зміни змісту поняття під час вживання його з різними словами (“*Поясніть, що означають словосполучення “брати за правило”, “відступати від правил”, “не в моїх правилах”, “правила хорошого тону”, “золоте правило” та ін.*” [9, с. 13]; світової літератури – для формування вмінь визначати ознаки поняття (“*Кому належали речі, якими користувався Робінзон Крузо на безлюдному острові?... Що змінилося із появою П’ятниці? Чому Робінзон нервувався, коли П’ятниця намагався скористатися його річчю?*” [9, с. 77]; “*Визначте, чи було допущено порушення прав людини під час подорожі Гуллівера до країни Ліліпутії (за твором Дж. Свіфта)*” [10, с. 56]; історії – через етимологію поняття, для порівняння його змісту (*право*) у висловлюваннях діячів (Конфуцій, римські юристи) різних країн [10, с. 12, 13] або використання прийому *продовжте речення* “*Суть демократії полягає в тому, щоб підкорятися не правителю, а*” (Солон) [11, с. 77]; через порівняння *адміністративного проступку і злочину* [10, с. 180].

Розвиток досвіду відбувається поступово – від дій за зразком до самостійного проектування діяльності. У підручнику О. Наровлянського (9 клас) досвід аналізувати нормативно-правові акти представлений через прийом порівняння правових норм та інших суспільних норм [10, с. 14, 16]; у підручнику В. Суткового, Т. Філіпенко (9 клас) через прийом розпізнавання та аргументування (“*Визначити соціальні норми за уривками та підтвердити свої думки текстом*” [11, с. 9]). Для формування вмінь аналізувати нормативно-правові акти В. Сутковий, Т. Філіпенко пропонують такі завдання: “*Підберіть фрагмент з художнього чи мультиплікаційного фільму, в якому демонструється правопорушення дисциплінарне, цивільне, адміністративне, кримінальне, користуючись для цього кодексами, які можна знайти на сайті, електронних носіях та ін.*” [11, с. 35]; використовуючи уривки із казок, “*Проаналізувати нормативно-правові акти*” [11, с. 85]. Ефективність наведених завдань зросла, якщо була б вміщена схема розбору уривків, що активізувало б учнів до пізнавальної діяльності та сприяло засвоєнню навчальних прийомів.

У підручнику В. Суткового, Т. Філіпенко для застосування набутого досвіду запропоновано використати комплекс способів діяльності через аналіз художнього фільму [11, с. 204].

Досвід здійснення способів дій у підручниках 10 класу набувається через серію запитань, завдань щодо заповнень таблиць, схем, розв’язання правових ситуацій, складання правових документів тощо. Однак таких завдань у підручниках небагато, вони переважно спрямовані на формування вмінь формулювати по-

няття та розміщені у кінці параграфів: “*Використовуючи знання з історії та географії та додаткову літературу, заповніть таблицю: форма правління, форма державного устрою, форма політичного режиму для Росії, Великобританії, США, Франції, ФРН*” [13, с. 27].

Завдання для набуття досвіду аналізувати документи в підручниках 10 класу представлені в незначній кількості: “*Використовуючи знання з курсу історії України, порівняйте правове становище, передбачене для України відповідно до Березневих статей, Конституції Пилипа Орлика інших правових актів перебування її в складі Російської імперії*” [13, с. 88].

Комплекс умінь реалізується під час розв’язання правових ситуацій. У підручниках процес розв’язання спрямовує учнів на з’ясування сутності правовідносин, аналізування нормативно-правових актів, застосування правових понять, подолання наслідків проблеми. Проте відсутні завдання на встановлення причин виникнення правопорушень. Підручники для 10 класу, на відміну від підручників 9 класу, не містять завдань для формування вмінь складати правові документи.

Досвід творчої діяльності в підручниках для 9 класу набувається шляхом створення: малюнку (“*На аркуші невеликим малюнком (піктограмою), не використовуючи слів та цифр, зобразить один із розділів Конституції України*” [9, с. 29]); документів (“*Складіть короткий із трьох-п’яти правил “Кодекс поведінки покупців або продавців*” [9, с. 95]; “*Узявши за зразок афоризм А. де Сент-Екзюпері “Маленький принц”: “є таке незмінне правило, встав уранці, умився, привів себе у порядок — і відразу ж наведи лад на своїй планеті”, складіть свій “кодекс поведінки*” [11, с. 12]); проектів (“*Які права я хочу мати як учень загальноосвітньої школи*”, “*Обов’язки учнів*” [11, с. 20]); встановлення та обґрунтування юридичних фактів з використанням життєвого досвіду (“*Як на вашу думку потрібно знизити чи підвищити вік кримінальної відповідальності?*” [12, с. 282]); виконання завдань щодо прийняття ефективних рішень (“*Уявіть, що ви стали керівником вашого села, селища чи міста. Запропонуйте заходи, які б, на вашу думку, допомогли зменшити кількість правопорушень у вашому населеному пункті*” [13, с. 67]).

Досвід емоційно-ціннісних ставлень за підручниками 9 класу набувається через: детальний аналіз справи з різних позицій (“*Поясніть, що думає король з приводу покарання, що королева, а що Аліса*” [9, с. 153], “*Обрати висловлювання одного із запропонованих філософів щодо покарання та пояснити його в короткому творі-роздумі*” [9, с. 157]); здатність учнів оцінювати факти (“*Підберіть 1–2 сюжети (до 2 хв) із мультиплікаційних чи художніх фільмів,*

де відбувається укладання певного договору, та дайте оцінку додержання норм права при укладанні договору. Висловіть ставлення до важливості додержання умов цивільно-правових договорів” [11, с. 105]); встановлення причинно-наслідкових зв’язків і пошук шляхів ефективного розв’язання проблеми (прочитати уривок із оповідання про стареньку німичну бабусю, доньку та онуку та відповісти, як вплинули слова доньки на поведінку матері, яка запропонувала принести драбину, щоб покласти на неї стареньку бабусю та перенести до комори: “Нехай мамо драбина постоїть у сараї, а то коли ти зістаришся, не буде тебе на чому винести до комори ...”, а потім уривок із розповідей Л. Толстого про виховання онуки, і проілюструвати на життєвих прикладах, як виявляються взаємні права та обов’язки) [11, с. 135]; обговорення проблемного запитання (“Чи не дивина, що один у багатстві бідний, а інший у бідності багатий?” [12, с. 222]).

Використання творів української та світової літератури дає можливість проаналізувати умови ситуацій, з’ясувати мотиви та мету дій героїв, оцінити їх поведінку з різних позицій, врахувати об’єктивні та суб’єктивні чинники діянь героїв. Ефективним було б використання завдань щодо встановлення причин та оцінки сучасних та історичних подій для формування правової культури учнів.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, для набуття досвіду навчальної діяльності шляхом застосування внутрішньопредметних та міжпредметних зв’язків підручники мають такі можливості:

- комплекс завдань та запитань для набуття досвіду пізнавальної діяльності, що реалізується: через проблемні запитання або запитання та завдання до казок, подані на початку параграфа, запитання репродуктивного характеру впродовж теми (етап засвоєння знань та вмінь) та різнорівневі запитання у кінці параграфів (етап рефлексії); проте більшість запитань не спрямовані на комплексне вирішення проблеми, що допомогло б усвідомити учням причини явищ, подій, їх наслідки та знайти ефективний шлях розв’язання, використовуючи досвід діяльності з інших предметів; запитання на різних етапах вивчення теми здебільшого не пов’язані змістовими зв’язками між собою для зосередження уваги учнів на різних аспектах вирішення проблеми (незначна кількість завдань є у підручнику О. Пометун, Т. Ремех);
- завдання для набуття досвіду діяльності через реалізацію міжпредметних зв’язків із історією, літературою, географією та ін.

для урізноманітнення діяльності учнів, проте окремі рубрики, наприклад “з історії понять”, не мають практичної реалізації (відсутні текстові запитання, завдання);

- запитання та завдання для формування вмінь порівнювати поняття, тексти нормативно-правових актів, правових ситуацій, але без зразків дій, необхідних для засвоєння способів діяльності, майже відсутні завдання та ситуації, що потребують комплексності розв’язання, використання досвіду діяльності з інших предметів;
- завдання, спрямовані на створення проектів, вміння приймати ефективні рішення, обґрунтовувати юридичні факти; проте комплекс представлених завдань пропонуються не в одному підручнику, а різних, що сприяло б урізноманітненню діяльності для набуття досвіду творчої діяльності;
- завдання для формування вмінь оцінювати, детально аналізувати ситуації та оцінювати діяння учасників, виявляти емоційно-ціннісні ставлення.

Важливим умінням учнів є вміння знаходити ефективний спосіб розв’язання проблеми, але для цього потрібно вчити їх знаходити причинно-наслідкові зв’язки. У підручниках всі ситуації спрямовані на аналізування сутності проблеми і подолання її наслідків. Ефективність підручників зросла, якщо учні зосереджувалися б й на встановленні причин проблеми. Значну роль у встановленні причинно-наслідкових зв’язків відіграють міжпредметні зв’язки з історією, українською та світовою літературою тощо.

Література

1. Назаров Н. В. Опыт учебной деятельности как основа компетентности студентов / Н. В. Назаров, Н. В. Кулиш // Вестник Оренбургского государственного университета. – 2014. – № 2. – С. 144–147.
2. Приходько А. С. Про можливості навчального посібника “Історія українського кінематографа ХХ століття” у формуванні історичної компетентності старшокласників / А. С. Приходько / Проблеми сучасного підручника : зб. наук. праць / [ред. кол., головн. ред. В. М. Мадзігон ; наук. ред. О. М. Топузов]. – К. : Педагогічна думка, 2011. – Вип. 11. – С. 515–521.
3. Рябовол Л. Т. Система навчання правознавства учнів основної і старшої школи : дис. ... доктора пед.наук: 13.00.02 / Л. Т. Рябовол. – К., 2015. – 600 с.
4. Элиасберг Н. И. Проблема нравственно-правовых ориентиров личности в условиях информатизации образования / Н. И. Элиасберг // Гражданское образование – педагогический, социальный и культурный феномен : монография. – СПб. : Изд-во “Союз”, 2006. – С. 36–47.

5. Ремех Т. О. Реалізація міжпредметних зв'язків у шкільних підручниках із правознавства / Т. Ремех // Проблеми сучасного підручника. – 2014. – Вип. 14. – С. 611–618.
6. Вишневецький О. І. Теоретичні основи сучасної української педагогіки / О. І. Вишневецький. – 3-є вид., доopr. і доп. – К. : Знання, 2008. – 568 с.
7. Гончаренко С. Український педагогічний словник / С. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 376 с.
8. Пометун О. І. Шкільний підручник нового покоління з історії, який він? / О. І. Пометун // Проблеми сучасного підручника : зб. наук. праць / [ред. кол., головн. ред. В. М. Мадзігон ; наук. ред. О. М. Топузов]. – К. : Педагогічна думка, 2011. – Вип. 11. – С. 516.
9. Пометун О. І. Правознавство. Практичний курс : підручн. для 9 кл. / О. І. Пометун, Т. О. Ремех. – К. : Літера ЛТД, 2009. – 192 с.
10. Наровлянський О. Д. Правознавство (практичний курс) : підручн. для 9 кл. загальноосвіт. навч. закл. – К. : Грамота, 2009. – 216 с.
11. Сутковий В. Л. Правознавство (практичний курс) : підручн. для 9 кл. загальноосвіт. навч. закл. / В. Л. Сутковий, Т. М. Філіпенко. – К. : Генеза, 2009. – 216 с.
12. Гавриш С. Б. Правознавство : підруч. для 10 кл. загальноосвіт. навч. закл.: рівень стандарту, академ. рівень / С. Б. Гавриш, В. Л. Сутковий, Т. М. Філіпенко. – К. : Генеза, 2010. – 416 с.
13. Наровлянський О. Д. Правознавство : підручн. для 10 кл. загальноосвіт. навч. закл. – К. : Грамота, 2010. – 232 с.

References

1. Nazarov N. V. Opyt uchebnoj dejatel'nosti kak osnova kompetentnosti studentov / N. V. Nazarov, N. V. Kulish // Vestnyk Orenburzghskogo gosudarstvennogo universiteta. – 2014. – № 2. – S. 144–147.
2. Prykhodko A. S. Pro mozhlyvosti navchal'nogo posibnyka "Istoriia ukrainskoho kinematohrafa XX stolittia" u formuvanni istorychnoi kompetentnosti starshoklasnykiv / A. S. Prykhodko / Problemy suchasnoho pidruchnyka : zb. nauk. prats / [red. kol., holovn. red. V. M. Madzihon ; nauk. red. O. M. Topuzov]. – K. : Pedahohichna dumka, 2011. – Vyp. 11. – S. 515–521.
3. Riabovol L. T. Systema navchannia pravoznavstva uchniv osnovnoi i starshoi shkoly : dys. ... doktora ped. nauk: 13.00.02 / L. T. Riabovol. – K., 2015. – 600 s.
4. Jeliashberg N. I. Problema npravstvenno-pravovyh orientirov lichnosti v usloviyiah informatizatsii obrazovaniya / N. I. Jeliashberg // Grazhdanskoe obrazovanie – pedagogicheskiy, socialnyy y kulturnyi fenomen : monografija. – SPb. : Yzd-vo "Sojuz", 2006. – S. 36–47.
5. Remekh T. O. Realizatsiia mizhpredmetnykh zviyazkiv u shkilnykh pidruchnykakh iz pravoznavstva / T. Remekh // Problemy suchasnoho pidruchnyka. – 2014. – Vyp. 14. – S. 611–618.
6. Vyshnevskiy O. I. Teoretichni osnovy suchasnoi ukrainskoi pedahohiky / O. I. Vyshnevskiy. – 3-ye vyd., doopr. i dop. – K. : Znannia, 2008. – 568 s.
7. Honcharenko S. Ukrainskyi pedahohichnyi slovnyk. – K. : Lybid, 1997. – 376 s.

8. Pometun O. I. Shkilnyi pidruchnyk novoho pokolinnia z istorii, yakyivin? / O. I. Pometun // Problemy suchasnoho pidruchnyka : zb. nauk. prats / [red. kol., holovn. red. V. M. Madzihon ; nauk. red. O. M. Topuzov]. – K. : Pedahohichna dumka, 2011. – Vyp. 11. – S. 516.
9. Pometun O. I. Pravoznnavstvo. Praktychnyi kurs : pidruchnyk dlia 9 kl. / O. I. Pometun, T. O. Remekh. – K. : Litera LTD, 2009. – 192 s.
10. Narovlianskyi O. D. Pravoznnavstvo (praktychnyi kurs) : pidruchn. dlia 9 kl. zahalnoosvit. navch. zakl / O. D. Narovlianskyi. – K. : Hramota, 2009. – 216 s.
11. Sutkovyi V. L. Pravoznnavstvo (praktychnyikurs) : pidruchn. dlia 9 kl. zahalnoosvit. navch. zakl. / V. L. Sutkovyi, T. M. Filipenko. – K. : Heneza, 2009. – 216 s.
12. Havrysh S. B. Pravoznnavstvo : pidruch. dlia 10 kl. zahalnoosvit. navch. zakl.: rivenstandartu, akadem. riven / S. B. Havrysh, V. L. Sutkovyi, T. M. Filipenko. – K. : Heneza, 2010. – 416 s.
13. Narovlianskyi O. D. Pravoznnavstvo : pidruchn. dlia 10 kl. zahalnoosvit. navch. zakl / O. D. Narovlianskyi. – K. : Hramota, 2010. – 232 s.

Жидкова Н. М.

ВНУТРИПРЕДМЕТНЫЕ И МЕЖПРЕДМЕТНЫЕ СВЯЗИ КАК СРЕДСТВО ПРИОБРЕТЕНИЯ ОПЫТА УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НА УРОКАХ ПРАВОВЕДЕНИЯ

В статье анализируется проблема приобретения опыта учебной деятельности учеников на материалах учебника по правоведению для 9 и 10 классов. Обосновывается важность усвоения способов действий, творческой деятельности, эмоционально-ценностных отношений и их использование при выполнении заданий, поиска эффективного способа решения проблем и оценивания ситуаций средствами внутрипредметных и межпредметных связей.

Ключевые слова: опыт учебной деятельности, внутрипредметные и межпредметные связи, комплексность решения проблемных ситуаций, обучение правоведению.

Zhydkova N.

THE SUBJECT AND CROSS-SUBJECT LINKS AS MEANS OF THE ACQUIRE OF THE EXPERIENCE OF TRAINING ACTIVITIES AT THE LESSONS OF JURISPRUDENCE

The problem of acquire of the experience of training activities according to the material of textbook for 9–10 grades is analyzed in the article. The importance of learning of the methods of actions, the creative activity and the value of attitudes are proved.

The experience of the training activity on jurisprudence for life's realization is acquired. So during the process of teaching it is necessary to testify the knowledge, the skills, the methods of actions and the creative activity in the standard or non-standard situations. It is promoted by the subject and cross-

subject links, leads to acquire of the experience, knowledge, skills, methods of the action, creative activity, the forming of the value attitudes.

It is important to realize the principle of the complexity and system for the decision of problem situations. The principle of complexity is constitutes the establishment of the cause-and-effect relations, the analyses of situation and to find the effective method of the decision of the problem. The subject and cross-subject links by the history, the literature, the Ukrainian language can be used in non-standard situations for acquire of pupils experience.

The analysis of textbooks on jurisprudence has revealed the possibilities to acquire of pupils experience on the didactic materials by the use of the subject and cross-subject links. However subject and cross-subject links are used as low-level.

The effectiveness of textbook can increases if the problem of situations should be encouraged to use the skills of complex and system decisions; the textbooks should be have the techniques the forming of transforming and creative skills through the use of subject and cross-subject links.

Keywords: the experience of the training activities, the subject and cross-subject links, complexity decision of the problem situation, teaching of the law.

УДК 37.013.03

ОБРАЗ ШКІЛЬНОГО ПІДРУЧНИКА В УЯВЛЕННІ СТАРШОКЛАСНИКІВ

Ю. О. Жук,

кандидат педагогічних наук, доцент

У статті описується експериментальне дослідження, метою якого є визначення сприйняття характеристик шкільного підручника, що сформувалися у свідомості учнів старших класів середньої школи. Вивчалися особливості сприйняття старшокласниками образу сучасного шкільного підручника з групи природничонаукових предметів на освітньому рівні 9 класу. Підручник розглядається як основний засіб навчальної діяльності, результативність використання якого учнем визначається якостями засобу й особистісним ставленням учня до знаряддя діяльності. Метод дослідження базується на використанні технології семантичного диференціала. Визначено основні фактори, що описують образ підручника у свідомості учнів.

Ключові слова: шкільний підручник; характеристики підручника; образ підручника; навчальна діяльність; факторний аналіз; психосемантика.